

Súčasný slovenský jazyk – praktická lexikológia I.

Prednáška 11 a 12

Frazeologická motivácia

Frazeológia je:

- a) súbor frazeologických jednotiek (frazeologizmov)
- b) jazykovedná disciplína, ktorá tento súbor skúma.

Frazeologická jednotka (FJ), frazéma je ustálené, významovo celistvé spojenie dvoch alebo viacerých slov, ktorého význam je viac alebo menej lexikalizovaný. Frazémy sa na rozdiel od viet nevytvárajú v procese komunikácie, ale používajú sa ako hotové lexémy (tak ako jednoslovné pomenovania).

Frazémy ako špecifické jednotky lexikálnej zásoby sa vyznačujú konfiguráciou viacerých dištinkívnych vlastností. V ich pozadí stojí **princíp funkčnej separácie**, na základe ktorého môžeme frazému vymedziť ako osobitnú jazykovú jednotku, a tak ju vydeliť (separovať) od iných jazykových jednotiek (jednoslovných pomenovaní, združených pomenovaní, termínov, vlastných mien a po.). Princíp funkčnej separácie zahŕňa viacero vlastností frazeologických jednotiek, ktoré sa však pri jednotlivých druhoch neuplatňujú v rovnakej miere. Ide o prototypové vlastnosti, ktorými sa vyznačujú tie „najfrazeologickejšie“ typy frazém. Neznamená to teda, že tieto vlastnosti majú všetky frazémy:

1. **Ustálenosť** – komplexná vlastnosť, ktorá pozostáva z týchto čiastkových zložiek:
nezameniteľnosť komponentov v ich lexikálnom zložení:

– na paradigmatickej rovine: pevné lexikálne a gramatické obsadenie FJ: *zubami nechťami, Augiášov chliev, vziať nohy na plec, nie rukami nechťami, Herkulov chliev, vziať ruky na hlavu*.

– na syntagmatickej rovine: pevné poradie komponentov: *zlatá stredná cesta, o dušu spasenú, nie stredná zlatá cesta, o spasenú dušu*.

Neúplná paradigma komponentov značí ohraničenie gramatických foriem jednotlivých zložiek: *detí ako smetí* (iba pl.), *lanské snehy* (iba pl.), *šit' horúcou ihlou* (iba sg.).

Výskyt petrifikovaných a zastaraných výrazov a tvarov: *div divúci, pravda pravdúca, chod' v čerty, sľubovať niekomu hory-doly, div sa svete, pod' ho v nohy*.

2. **Sémantická transpozícia**. Nedoslovnosť významu, rôzna miera prenesenosti významu. V tejto súvislosti sa hovorí o resémantizácii (zmene významu) a desémantizácii (strate významu) jednotlivých slov ako komponentov frazémy.
3. **Nadslovnosť**. Frazéma je formálne a konštrukčne bohatšia jednotka než jednoslovné pomenovanie. Skutočnosť možno formulovať aj tak, že frazémy sú synkretické lexikálno-syntaktické jednotky (z tohto dôvodu som spomínal, že väčšina frazém ako lexikálnych jednotiek sa vyznačuje syntaktickou motiváciou).
4. **Expresívnosť**. Ako bolo spomenuté, frazéma v sebe absorbuje vždy prvok človečenského subjektu – jeho kladných či záporných postojov k pomenovanej skutočnosti. F. Miko v tejto súvislosti hovorí o *frapantnosti* frazém (frapantnosť = nezvyčajnosť, nápadnosť, výraznosť; to, čo je prekvapivé).
5. **Dispozičnosť**. Podobne ako jednoslovné pomenovania či viacslovné nefrazémy a na rozdiel od viet frazeologické jednotky sa netvorí v reči hic et nunc (tu a teraz), ale sú

súčasťou lexikálnej zásoby ako „hotové“, reprodukovateľné, ustálené výrazy, ktoré sú komunikantom pri používaní jazyka k dispozícii.

6. **Druhotnosť.** Podobne ako slovotvorne motivované lexémy aj frazémy sú sekundárne pomenovania, ktoré sa zakladajú na kombinácii iných, v jazyku už predtým existujúcich jednotiek.
7. **Gnómicnosť.** Význam frazém sa nevzťahuje na aktuálnu situáciu, ale vyjadruje istú zovšeobecnenú ľudskú skúsenosť, ktorá má nadčasovú platnosť. Gnómicnosť frazémy dobre vynikne, keď porovnáme vetu (výpoveď) s aktuálnou platnosťou a frazému s gnómicovou funkciou: *Som smädná, Janko, prosím ťa, mohol by si zájsť s krčahom po vodu?* vz. *Dovtedy sa chodí s krčahom po vodu, kým sa nerozbije.*

Možno teda čiastkovo zhrnúť, že frazéma je ustálené, dispozičné, obrazné, viacсловné, expresívno-pragmatické a gnómicke pomenovanie, ktoré popri pomenovacej funkcii plní aj funkciu hodnotiacu; frazéma je jednotkou, ktorá popri vlastných sémantických zložkách vyjadruje aj pragmatické prvky. Použitím frazémy človek vyjadruje svoj postoj, hodnotí pomenúvanú skutočnosť. Frazéma je v porovnaní s jednoslovnou lexémou výrazne príznakovou jazykovou jednotkou.

Frazéma a slovo. Frazéma a veta. Konštatovanie o frazéme ako nadslovnej jednotke implikuje otázku vzťahu frazémy a slova na jednej strane a frazémy a vety na strane druhej. Frazéma je zložená zo slov, teda jedna časť otázky o vzťahu **frazéma – slovo** sa bude týkať toho, **akým spôsobom sa prejavuje slovo ako komponent frazémy**. Slovo ako komponent frazémy do väčšej či menšej miery stráca svoju denotatívnu funkciu (oslabuje sa alebo úplne zaniká vzťah k denotátu, teda k tomu, čo slovo pôvodne pomenúva) v prospech novej sémantickej aj denotatívnej hodnoty celej frazémy: vzniká nová sémantická hodnota, ale aj nový denotatívny vzťah. A tu sa často redukuje aj počet možných gramatických tvarov príslušného komponentu, pretože slovo už nefunguje samo osebe, nie je „osamelý bežec“, ale slovo ako komponent frazémy je „tímový hráč“, ktorý musí zo svojej formálnej a obsahovej jedinečnosti obetovať niečo (niekedy veľa) v „prospech kolektívu“. Tým „kolektívom“ je frazéma ako viacсловná jednotka, ktorá vzniká nie prostým súhrnom, súčtom svojich zložiek, ale ich synergickou interakciou. Napr. komponent *plecia* vo frazéme *vziať nohy na plecia* obetoval v prospech kolektívu svoj význam „časť ľudského tela medzi krkom a začiatkom ruky“ aj vzťah k denotátu (príslušnej časti tela), ale obetoval aj celistvosť súboru gramatických tvarov (od nominatívu singuláru *plece* až po inštrumentál plurálu *plecami*) a vo frazéme sa objavuje len v jednom tvare *pleciach* (L. pl.). Pravda, miera „obetovania sa v prospech frazeologického kolektívu“ je pri komponentoch jednotlivých frazém nerovnaká.

Druhá dimenzia vzťahu **slovo – frazéma** sa týka **funkčnej ekvivalentnosti alebo rozdielnosti jednoslovného a frazeologického pomenovania**. Niektoré frazémy (najmä frazémy so stavbou syntagmy; porov. ďalej) sú funkčne ekvivalentné so slovom; tu frazémy vstupujú do vzťahu synonymie aj s jednoslovnými pomenovaniami (napr. *vodiť za nos – klamať, biela vrana – výnimka*). Iné typy frazém (ide najmä o frazémy s vetnou a súvetnou stavbou; napr. príslovia, porekadlá) sú však bližšie k vetám a výpovediam. Tu vstupuje do hry druhý spomínaný vzťah **frazéma – veta**. S ohľadom na princíp funkčnej separácie sa vetné a nadvetné frazémy od „obyčajných“ viet výrazne odlišujú, hoci na prvý pohľad sú tieto dva typy jazykových jednotiek formálne značne podobné, resp. totožné. Vetné frazémy vyjadrujú isté situácie z gnómickeho, nadčasového pohľadu, zatiaľ čo vetné výpovede sa vzťahujú na konkrétne udalosti (porov. aj vyššie spomínaný súbor vlastností frazém).

Vzťah medzi frazémou a slovom a frazémou a vetou pri rozličných typoch FJ našiel aj svoju terminologickú odozvu. Frazémy so syntagmatickou stavbou, ktoré majú bližšie k slovu, sa nazývajú **frazeolexémy**; vetné a súvetné FJ sa nazývajú **frazeotextémy**.

Frazeologická motivácia a slovotvorná motivácia

(1) Slovotvorná motivácia sa týka tvorenia jednoslovných pomenovaní (napr. *sľedič*, *podkolienka*, *stojeden*, *zelenobiely*), výsledkom pôsobenia princípu frazeologickej motivácie sú viacslovné pomenovania (napr. *držať jazyk za zubami*, *tichá voda brehy myje*, *nachytať niekoho na hruškách*).

(2) Slovotvorná motivácia má dve dimenzie, ktorú tvorí štruktúrna a denotačná zložka, kým frazeologická motivácia je trojdimenzionálna (štruktúrna, denotačná a konotačná zložka).

Schéma. Dvojdimenziálnosť slovotvornej motivácie

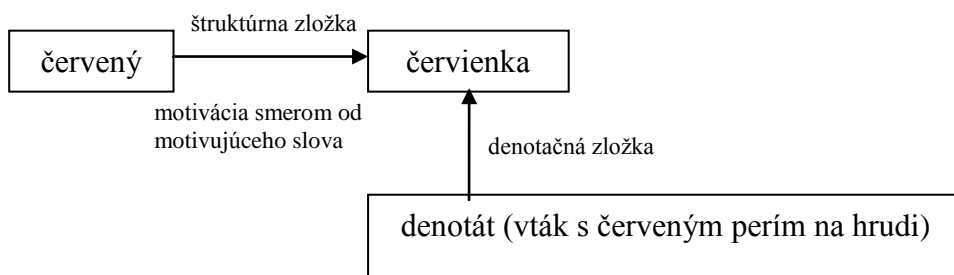
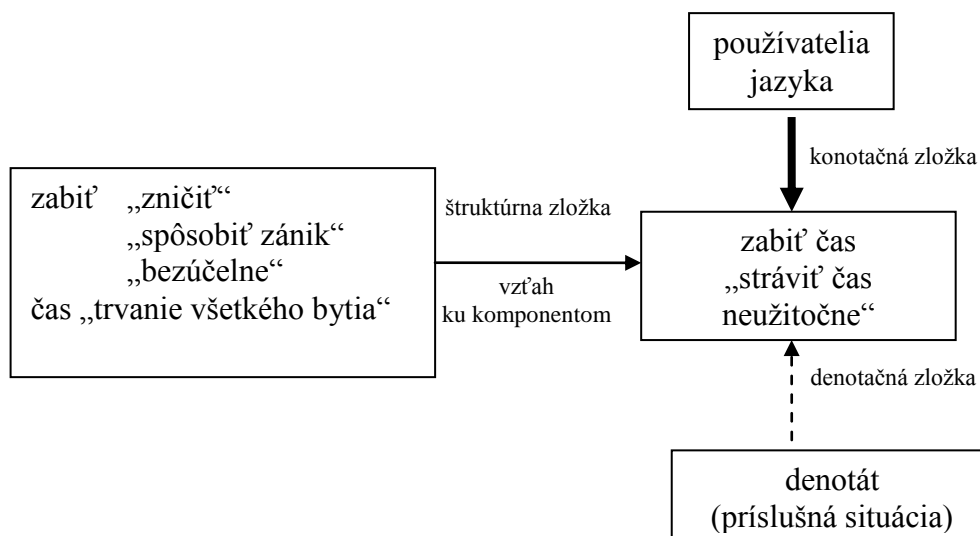


Schéma. Trojdimenziálnosť frazeologickej motivácie



(3) Motivačnou zložkou slovotvorných motivátov sú koreňové morfémy, ak je motivantom slovotvorne nemotivované pomenovanie (*čas* → *nad-čas*), resp. morfematické komplexy, ak motivantom je už slovotvorne motivované, resp. slovotvorne demotivované pomenovanie (*nad-čas* → *nadčas-ový*). Motivačnými zložkami frázem sú slová v podobe konkrétnych gramatických tvarov: *aká + matka + taká + Katka* → *Aká matka, taká Katka*.

Slovotvorne motivované slovo aj frázema sú pomenovaniami druhotnými, teda takými, ktoré majú oporu v existujúcich jazykových jednotkách. J. Mlacek vo svojich prácach na viacerých miestach uvažuje o princípe druhotnosti (Mlacek, 2000a, 1999, s. 127), inšpirovaný aj štúdiou J. Horeckého *Návrh na vymedzenie frázemy* (1997), v ktorej sa o. i. podotýka, že frázema je sekundárne označenie. Druhotnosť frázemy je aj prejavom pôsobenia princípu transpozície, ktorá sa týka aj referenčného vzťahu (Mlacek, 1999, s. 129; Dolník, 1997).

Druhotnosť derivatémy má iný charakter než druhotnosť frazémy, čo vyplýva predovšetkým z konštrukčného charakteru porovnávaných jednotiek (porov. charakter motivačných zložiek derivatémy a frazémy), ako aj z toho, že vo frazéme sa dominantne realizuje konotačno-pragmatická zložka (porov. ďalej).

(4) Slovtvorne motivované lexémy sa vyznačujú zreteľnou onomaziologickou štruktúrou. To znamená, že sémanticky sú zreteľne späté so svojimi motivantmi. Takáto zreteľná onomaziologická štruktúra vo frazémach chýba. Dôvodom je ich pomerne zastretá významová štruktúra, ktorá nie je signalizovaná pôvodným významom jednotlivých frazeologických komponentov. Onomaziologická štruktúra sa dá chápať ako rozčlenená v ustálených prirovnaniach typu *spať ako medveď*, resp. v spojeniach typu *lahké dievča, obrátiť naruby*.

Napríklad v slove *hokejista* „osoba, ktorá hrá hokej“ sa prostredníctvom slovtvorného formantu vyjadruje sémantický príznak „osoba“, ktorý je základom (onomaziologickou bázou) tohto pomenovania. Onomaziologickú bázu špecifikuje onomaziologický príznak, ktorému na úrovni formy zodpovedá slovtvorný základ (pri sufíxácii a transflexii). Medzi bázou a príznakom býva (najmä v derivátoch mutačného typu) onomaziologický spoj, ktorý na úrovni formy nemá korelát:

Z		F	úroveň formy
HOKEJ	-	ISTA	
„hokej“	(hrá)	„osoba“	
OP	OS	OB	úroveň obsahu

Zreteľnú onomaziologickú štruktúru má každé slovtvorne motivované slovo (inou otázkou je, že zreteľnosť sa znižuje s postupujúcou demotiváciou; porov. aj nasledujúcu poznámku 5).

Charakter onomaziologickej štruktúry frazémy treba posudzovať individuálne (porov. Furdíkovo konštatovanie o individuálnosti frazémy), resp. podľa jednotlivých typov frazém. Pri frazeologických zrastoch onomaziologická štruktúra prakticky neexistuje: OB, OS i OP sú „zliate“ do jedného vnútorne nerozčleneného onomaziologického komplexu (OK) (napr. *trafiť klinec po hlavičke, mať maslo na hlave*). Pri frazeologických celkoch možno uvažovať o náznakoch onomaziologickej štruktúry a vymedziť nejasné kontúry OB (pomenovacieho základu), o ktorú sa opiera frazeologický význam: napr. *ťahať za jeden povraz* (OB „spolu“), *držať jazyk za zubami* („mlčať“). Pri treťom type frazém, frazeologických spojeniach, možno pomerne jasne určiť bázu a vysledovať viac alebo menej zastreté kontúry príznaku: *chudobný ako kostolná myš*.

(5) Slovtvorná motivácia je par excellence modelová záležitosť. Motivovanosť derivatémy je daná príslušnosťou do slovtvorného typu a slovtvornej kategórie. Rozdiely môžu byť v jej intenzite na základe stupňa demotivácie. Modelovosť frazémy je zväčša individuálna. V niektorých častiach frazeologického fondu možno zaregistrovať isté tendencie k typovosti.

Modelovosť slovtvornej motivácie sa prejavuje aj horizontálne (vzťah motivant – motivát), aj vertikálne (rovnaká štruktúra motivátov vyplývajúca z rovnakého spôsobu utvorenia). Napr. slová *cestár – kominár – kraviar – koniar* sú utvorené podľa jednej „šablóny“: ide o desubstantíva s príponou *-ár/-iar* a s významom „ten, kto (V) S_{mot} “ = ten, kto (má dejový vzťah k) motivujúcemu substantívu. Takáto analogická „sila“ sa v slovtvorbe využíva napríklad pri analogickej slovtvorbe, napr. slovo *nádrž* možno chápať ako rovnako, analogicky utvorené ako slovo *nálož*, hoci neexistuje motivant **nadržat'* na rozdiel od slovesa *naložiť*; porov. *naložiť : nálož = x : nádrž* (Furdík, 1993, s. 55).

Frazeológia sa modelovosťou, ktorá sa realizuje komplexne na úrovni formy aj významu, nevyznačuje. Hoci aj pri niektorých frazémach môžeme nájsť „nábeh“ na istú

modelovosť, resp. rovno hovoriť o „frazetvorných typoch“ (napr. X – neX: *hlava-nehlava*, *cestou-necestou*, *kamarát-nekamarát*), táto modelovosť sa nevzťahuje na frazeológiu ako celok, ale len na ohraničenú časť frazeologických jednotiek (porov. aj tzv. frazeologizované konštrukcie ako jednu z konštrukčných podôb frazém). Výsledkom vplyvu modelovosti je aj existencia frazeologických sérií (Mlacek, 2007a). Napätie medzi jedinečnosťou a typovosťou vo frazeológii reflektuje mokijskova opozícia *modelovosť* : *nemodelovosť* (Mlacek, 1999, s. 134 a n.). Príznačne zásadné slovo k tejto problematike napísal J. Dolník, ktorý v rámci princípu analógie a idiomatickosti uvažuje o anomálnej analógii: „Istá frazéma vznikla v tom zmysle, v tom duchu ako iné frazémy, t. j. analogicky. Nachádzame sa tu v **paradoxnej zóne analógie**. Tým, že frazéma vzniká v tom zmysle ako iné frazémy, reprodukuje sa ich anomálnosť“ (Dolník, 1997, s. 41; bold autor). O fungovaní princípu analógie vo vzťahu k frazeologickým aktualizáciám uvažuje J. Mlacek (2000b); porov. ďalej.

Porovnávané vlastnosti slovo tvornej a frazeologickej motivácie zhŕňame tejto tabuľke:

slovo tvorná motivácia	frazelogická motivácia
jednoslovné pomenovanie	viacslovné pomenovanie
dvojdimenzionálnosť	trojdimenzionálnosť
motivačné zložky – morfémy/morfematické komplexy	motivačné zložky – slová
zreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry	nezreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry
modelovosť	nemodelovosť

Frazeologická motivácia a syntaktická motivácia

O vzťahu syntaktickej a frazeologickej motivácie sme sa už zmienili. Konštatovali sme, že medzi nimi je vzťah prieniku. Hoci väčšina frazém je motivovaná aj syntakticky (ide o frazémy so stavbou syntagmy, vety a súvetia), existujú frazémy bez syntaktickej motivácie: minimálne frazémy (*od Adama*), subfrazémy (*len aby*) a tzv. jednoslovné frazémy (*zotrieť niekoho*).

V tejto súvislosti je však zaujímavá aj otázka, týkajúca sa vymedzenia vzťahu medzi frazémami a viacslovnými nefrazémami. (Do úvahy berieme len bežné viacslovné nefrazémy, nie viacslovné termíny a vlastné mená.)

Vlastnosti, ktoré majú FJ i VN spoločné: **nadslovnosť, ustálenosť, dispozičnosť, reprodukovanosť, celistvosť významu.**

Vlastnosti, ktorými sa FJ a VN odlišujú:

frazémy (FJ)	viacslovné nefrazémy (VN)
bohatšia syntaktická a komponentová stavba	chudobnejšia syntaktická stavba
+ expresívnosť	± expresívnosť
+/- sémantická transpozícia	-/+ obraznosť
+/- anomálnosť	+/- pravidelnosť

Syntaktická a komponentová výstavba. Pri frazémach je bohatšia a diapazón rôznych možností široký: od subfrazém (*že či*), cez jednoslovné frazémy (*chodiť s niekým*), minimálne frazémy (*bez debaty*), frazémy so stavbou syntagmy (syntagma môže byť rozlične rozvitá), až po frazémy so stavbou vety, jednoduchého i zloženého súvetia (príklady porov. vyššie pri schémach). Naproti tomu VN majú len syntagmatickú podobu (nominálne alebo verbálne syntagmy, ktoré sú v drvivej väčšine dvojčlenné). VN nikdy nemôžu mať podobu vety.

Sémantická transpozičnosť. Pri FJ je sémantická transpozícia centrálnou vlastnosťou, pri VN je obraznosť fakultatívnou vlastnosťou. Inak povedané: prototypové frazémy sú sémanticky transponované (t. j. majú nedoslovný význam), VN môžu, ale nemusia byť sémanticky transponované, porov. odstupňovanú mieru obraznosti (od najväčšej po najmenšiu) v týchto typoch: *volské oko, modrá knižka, železná opona – slepý rám, fantómové bolesti, slepá ulica, zimný štadión – prospechové štipendium, nákladné auto.*

Kolokačná anomálnosť a pravidelnosť. FJ sa vo veľkej miere vyznačujú kolokačnou anomálnosťou; do jedného celku sa spájajú slová, ktoré sú bežne nespojiteľné. Z hľadiska doslovnosti sú napr. frazémy *mať nasolený jazyk, mať maslo na hlave, bývať pánubohu za chrbtom* nezmyslami. Pri iných frazémach (napr. *hádzat hrach na stenu, sedieť na dvoch stoličkách; mať podrezaný jazyk; Čo sa babe chcelo, to sa babe prisnilo.*) síce možno pripustiť kolokačnú kompoatibilitu, avšak z pohľadu doslovného významu ide prinajmenšom o čudné spojenia. Summa summarum, v uvedených príkladoch sú jednotlivé slová navzájom kolokačne inkompatibilné. To, čo ich spája, je nový, prenesený, transponovaný význam a pragmatické funkcie takýchto spojení. Miera kolokačnej anomálnosti je pri VN oveľa menšia, hoci aj pri týchto lexémach s ňou treba počítať: porov. *tieňová ekonomika, železná opona.*

Podstata frazeologickej motivácie

Frazeologicky motivovaná jednotka – frazéma je výrazným typom lexikálnej jednotky, čo vo svojom výklade o uplatňovaní princípu funkčnej separácie podčiarkuje aj J. Dolník: „Ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje nejakou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia vnímajú ako osobitne kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, oddeľuje sa ako výrazný jedinečný typ, separuje sa od ostatných výrazov (separácia tu koreluje s funkčnou salientnosťou, nápadnosťou, „vyčnievavosťou“).“ (Dolník, 2007, s. 58).

V tejto súvislosti sa zameriame na **princíp funkčnej frazeologickej separácie vo vzťahu k frazeologickej motivácii**. V súlade s proklamovaným postulátom o využití poznatkov o SM pri analýze ostatných motivačných typov (porov. kap. 1) možno uvažovať o princípe frazeologickej motivácie, ktorá sa prejavuje trojjediným spôsobom: ako proces, vzťah a vlastnosť. Všimneme si prototypový prípad vzniku syntagmatickej frazémy z voľnej syntaktickej konštrukcie.

Procesuálnu zložku frazeologickej motivácie predstavuje **frazeologizácia** (vznik frazémy). Konstituovanie frazeologickej motivácie je postupný proces od voľného spojenia cez štádium postupného ustáľovania až po vlastnú frazeologizáciu (Skladaná, 1993a a i.). Z genetického (diachrónneho) pohľadu sa frazéma javí ako dvojrozmerná jednotka: „Táto dvojrozmernosť je založená na určitom napätí a vzťahu medzi pôvodným konkrétnym obsahom frazémy a jedným celostným frazeologickým významom. Pôvodom konkrétny obsah si frazéma zachováva v podobe vnútornej formy, v podobe konkrétnej predstavy, ktorá viac či menej motivuje druhotný, prenesený význam spojenia.“ (Skladaná, 1994, s. 61).

Ako vzťah sa FM prejavuje medzi frazeologickým motivantom a frazeologickým motivátom. Frazeologickým motivátom je frazéma, ktorá je zároveň nositeľkou FM ako vlastnosti. **Čo však možno pokladať za frazeologický motivant?** Odpoveď na túto otázku považujeme pri charakteristike FM za kľúčovú, preto jej budeme venovať náležitú pozornosť.

Frazéma je komplexná jazyková (lexikálna) jednotka, preto aj pri hľadaní odpovede na položenú otázku sa snažíme postupovať komplexne. Zjednodušene možno povedať, že prototypová frazéma je komplexne motivovaná zároveň sémanticky, syntakticky a expresívne, pričom rozhodujúcu úlohu hrá expresívna, konotačno-pragmatická zložka frazeologizácie. Pod jej egidou sa uskutočňuje premena voľnej syntaktickej konštrukcie na ustálenú (nie nevyhnutne petrifikovanú), sémanticky transponovanú, expresívnu, komplexnú a sekundárnu lexikálnu jednotku – frazému, ktorá uspokojuje komunikačnú potrebu vyjadriť sa transponovaným, nadstavbovým, príznakovým, „živým“ spôsobom.

a) Frazeologizácia a sémantická motivácia

Jednou zo základných vlastností frazeológie je obraznosť (figuratívnosť, metaforickosť, resp. nedoslovnosť, prenesenosť významu, sémantická transponovanosť). Platnosť tejto vlastnosti sa niekedy absolutizuje. Podľa novších výskumov obraznosť nie je kriteriálnou vlastnosťou (nie každá frazéma je obrazná), sama osebe nie je dostačujúcou vlastnosťou na vymedzenie frazémy (obrazné môžu byť aj nefrazémy, napr. *čierna skrinka*, *anglický trávnik*, *slepá ulica*; porov. kap. 3.1.2). Obraznosť sa však právom považuje za prototypovú vlastnosť frazeologických jednotiek, nemožno ju považovať len za obyčajnú fakultatívnu črtu (Mlacek, 2003, s. 63).

Obraznosť frazeológie sa klasicky spája s motivovanosťou, resp. nemotivovanosťou, teda so vzťahom medzi sémantikou frazémy a sémantikou jej komponentov (porov. ďalej). Pri pohľade na problematiku vzniku frazém (z voľných syntaktických spojení), ako konštatuje J. Mlacek (1980a, s. 270), sa do popredia dostáva charakter tejto motivácie, obraznosti. Autor vymenúva procesy ako metafora, metonymia, antitéza a i. Naproti tomu F. Čermák (Filipec –

Čermák, 1985, s. 194) odmieta uvažovať o metafore ako významovom posune pri frazeologizácii, pretože často nejde o „posun“, ale o významový „únik“. Autor sumarizuje, že mnohostranné a zložité pomery frazémy nemožno zjednodušovať na metaforu či metonymiu, ktoré tu majú len čiastočnú funkciu (ibid.). Na inom mieste sa F. Čermák zmieňuje o absencii pravidelnej sémantickej participácie komponentov na celkovom význame frazémy (v jeho terminológii idiómu) a poznamenáva, že vo vzťahu medzi sémantikou komponentov a sémantikou frazémy existuje mnoho odtieňov od priamej po nepriamu participáciu (Filipec – Čermák, 1985, s. 189). V tomto zmysle považujeme za adekvátnejšie hovoriť o sémantickej transpozícii než o obraznosti, figuratívnosti či sémantickom posune (porov. aj Mlacek, 2003, s. 61) a ešte presnejšie nie o jednoduchej, ale o komplexnej, viacaspektovej sémantickej transpozícii. Preto možno len v hrubých rysoch stanoviť okolnosti vplývajúce na sémantickú stránku frazeologizačného procesu, porov. výklad o sémantike komponentov v nadväznosti na kategórie ako monosémia – polysémia, konkrétnosť – abstraktnosť, autosémantickosť – synsémantickosť, apelatívnosť – propriálnosť komponentu (Filipec – Čermák, 1985, s. 179 – 182).

F. Čermák v intenciách svojej komplexnej koncepcie anomálnosti frazeológie odmieta snahu o analýzu sémantiky frazém prostredníctvom pojmov, ako sú prenesenosť, obraznosť a pod. Konštatuje, že v dôsledku absencie kompozičnej funkcie medzi významami komponentov a následného oslabenia stupňa sémantickej participácie významov komponentov vo význame frazémy sa ponúka poňatie frazeologického významu ako integrálneho, celistvého, nerozložiteľného: „Nemožnosť tento (pravidelně) *nemotivovaný* význam zpětně (a beze zbytku) segmentovat, dekomponovat na vstupní významy komponentů, je tudíž specifickým projevem *anomální* syntagmatickosti sémantické“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 190; kurzíva autor). F. Čermák (2007, s. 249) neaditivnosť významu komponentov frazémy hodnotí ako frazeologickú univerzáliu, pričom odmieta sémantickú motiváciu frazémy prostredníctvom jej komponentov.

E. Kozarzewska (1994) hovorí o špecifickom type sémantickej derivácie, ktorý sa realizuje medzi motivujúcou syntagmatickou konštrukciou a sekundárnou frazémou.

J. Dolník (2007, s. 60 – 61) vo výklade rôznych aspektov fungovania princípu analógie vo frazeológii poukazuje na analógiu so sémantickou, druhotnou motiváciou, pri ktorej sa uplatňuje fiktívna ekvivalencia referentov, viazaných na príslušné významy. Vo vzťahu nefrazeologickej konštrukcie (uvádza sa príklad *padla kosa na kameň*), ktorá sa vyznačuje statusom sémantickoštruktúrnej motivovanosti (forma je motivovaná príslušnou sémantickou štruktúrou) a súvzťažnej idiomatizovanej konštrukcie (frazéma *padla kosa na kameň*) namiesto polysémie J. Dolník navrhuje hovoriť o **ambisémii**. Pri frazéme sa teda abstrahuje od sémantickoštruktúrnej motivovanosti, čím sa dáva priestor na uplatnenie frazeologickej referencie: „Sémantická štruktúra motivujúca výrazovú štruktúru sa transponuje do pozície vehikula obrazného vyjadrovania za sprievodu idiomatizácie výrazu, čiže sa stáva prostriedkom iracionálneho zobrazovania výseku sveta.“ (Dolník, 2007, s. 61). Autor do svojho výkladu včleňuje aj prípady, keď príslušná nefrazeologická syntaktická jednotka je virtuálna (v bežnom jazyku sa nevyskytuje, lebo doslovne je nezmyselná). V týchto prípadoch hovorí o imaginarizovanej vehikulovej transpozícii.

Sémantická transpozícia v rámci lexémy je pomerne homogénny proces. Jej výsledkom je nový význam, ktorý vzniká generalizáciou (*várka* „množstvo uvareného piva“ → „množstvo niečoho“), špecifikáciou (*chalupa* „jednoduchý dedinský dom“ → „jednoduchý dedinský dom využívaný na rekreačné účely“), metaforizáciou (*gorila* „najväčší ľudoop“ → „osobný strážca“), metonymizáciou (*máj* „piaty mesiac v roku“ → „strom, ktorý pred 1. májom stavajú mládenci dievčatám“). Frazeologická sémantická transpozícia je nepomerne komplikovanejšia a heterogénnejšia proces, a to najmä z týchto dôvodov: (a) je to medzirovinný jav (v zmysle vzťahu medzi voľnou syntaktickou konštrukciou a frazémou); (b) je to

štruktúrne komplikovaný jav (podieľa sa na ňom viacero slovných komponentov); (c) je to nepredpovedateľný jav, ktorý sa riadi konotačno-pragmatickou zložkou, nevieme napr. predpovedať, kedy sa ktorá syntaktická konštrukcia sa bude frazeologizovať a ako sa bude frazeologizovať.

b) Frazeologizácia a syntaktická motivácia

Vznik frazeologickej jednotky z voľného spojenia slov (smer nefrazéma → frazéma; porov. 5.4) sa na štruktúrnej úrovni uskutočňuje zväčša prostredníctvom syntaktickej motivácie

Syntaktická motivovanosť frazeologických jednotiek vyplýva z pôsobenia zväzku princípov – princípu tvarovosti, princípu transpozície, princípu príznakovosti a princípu druhotnosti frazeologického pomenovania (bližšie porov. Mlacek, 2007a, s. 25 n.). V princípe tvarovosti sa odzrkadľuje konštrukčná komplexnosť, nadslovnosť, ktorá je výsledkom pôsobenia princípu transpozície a zároveň druhotnosti frazeologickej jednotky. Z toho rezultuje príznakovosť takéhoto pomenovania.

Vzťah frazeologickej a syntaktickej motivácie je prienikový. Nie všetky frazémy sú syntakticky motivované a nie všetky syntakticky motivované lexémy sú frazémami. Frazémy bez priamych korelátov v syntaxi (porov. Mlacek, 1982, s. 55) považujeme za syntakticky nemotivované.

Syntakticky motivované sú: (a) konštrukčne centrálné frazémy so stavbou syntagmy; (b) hypersyntagmatické (vetné a súvetné) frazémy; (c) frazeologizované konštrukcie; (d) tzv. jednoslovné frazémy (porov. ďalej konštrukčnú klasifikáciu frazém).

Typy (a) a (b) sú z hľadiska syntaktickej motivácie jednoznačné, bezpríznakové. Ich štruktúra je postavená na syntaktickom vzťahu medzi minimálne dvomi pôvodne plnovýznamovými komponentmi. Na tomto mieste im nebudeme venovať pozornosť, ich rozmanité realizácie opísal a vysvetlil vo viacerých prácach J. Mlacek (najmä 1972, 2007a); najnovšie aj D. Baláková (2009).

Jednotky typu (c) majú vzťah k syntaxi vyjadrený už v samotnom termíne, ktorým sa pomenúvajú – frazeologizované konštrukcie, resp. syntaktická frazeológia. Ide o typ, pri ktorom frazeologizácia zasiahla nie konkrétne lexikálne zloženie, ale celú konštrukciu, a to pri záväznosti lexikálno-tvarovej zložky a prítomnosti tautologických prvkov, napr. *chlap do chlapy; preteky sem, preteky tam; ako pozerá, tak pozerá* (Mlacek, 1976a; 2007a, s. 72 – 74).

Jednotky typu (d) predstavujú okrajovú skupinu frazém, napr. *namotávať niekoho, zametať s niekým, zotrieť niekoho, uzemniť niekoho, vytočiť niekoho, zmaľovať niekoho*. Na jednej strane tieto jednotky nevyhovujú podmienke viacslovnosti, na druhej strane však nejde o jednoduché jednoslovné idiomatizované výrazy typu *tlčhuba, nactiutŕhač*, ktoré J. Mlacek (2007a) do sféry frazeológie nezaraďuje práve pre absenciu princípu tvarovosti. Porovnajme príklady zo Slovenského národného korpusu:

Nefrazeologické kontexty: *Moja manželka medzitým **vytočila** stopäťdesiatosmičku a policajti privolali hasičov. – Páchatel jej **vytočil** ruku a zo zovretej dlane jej zobral 200 Sk a z vrecka sukne 1200 Sk. – Keď kráľ videl, že s Honzom nič nezmôže, rýchlo **zbalil** svoje poklady a chystal sa s princeznou utiecť.* Frazeologické kontexty: *V nervóznom závere nás **vytočil** rozhodca. – Potom ma už **zbalila** nádherná herečka v pokročilom štádiu rozčinenosti. – Ak som neurobil nič zlé, prečo ma policajti **zbalili** a strčili do basy?*

Podstatou sémantickej transponovanosti a expresivity v prípadoch typu *vytočiť niekoho, (z)baľiť niekoho* je kolokačná transpozícia (porov. aj Mlacek, 2007a, s. 69 – 71). Príznakovosť teda vyplýva z transponovaného kolokačného doplnenia daného slovesa, syntagmatickým spôsobom sa prekračuje hranica slova, preto tu možno počítať aj so syntaktickou motiváciou, ktorá sa však na rozdiel od klasických syntagmatických frazém typu *zbaľiť si kufre* realizuje špecifickým spôsobom. Kým podstatou ustálenosti v syntagmatických frazémach je to, že

príslušná kolokačná pozícia sa obsadzuje konkrétnym slovom, pri variantoch niekoľkými, zväčša dvomi slovami (*zbalit' si kufre*, nie **zbalit' si tašku*), v jednoslovných frazémach sa mení sémantika celej kolokácie, napr. v smere neživotnosť → životnosť (*zotrieť niečo* → *zotrieť niekoho*, *našartovať niečo* → *našartovať niekoho*); konkrétnosť → abstraktnosť (*podržať niekoho*, *ponoriť sa do niečoho*, *rozmažávať niečo*). V prípadoch typu *mávnúť nad niečím*, *nachytať niekoho* azda možno uvažovať o redukcii rozsiahlejších frazém *mávnúť nad niečím/niekým rukou*, *nachytať niekoho na hruškách*. Problematika tzv. jednoslovných frazém je širšia a ukazuje sa, že komplikovanejšia (možno tu vymedziť viacero podtypov). V predchádzajúcej časti sme načrtli len vzťah k syntaktickej motivácii.

c) Frazologizácia a expresívna motivácia

Pred samotným výkladom si pripomeňme niekoľko citátov:

- (1) „Frazéma teda už tým samým, že má povahu konštrukcie, ktorá musela prejsť procesom transpozície a s ním spojenými ďalšími procesmi, aby sa stala pomenovacou jednotkou, je vo svojej podstate jednotkou vždy príznakovou, nápadnou, expresívnou.“ (Mlacek, 2000a, s. 74).
- (2) „Za kritérium začlenenia spojenia medzi frazémy považujeme (emocionálno-) hodnotiaci prvok v jeho význame.“ (Jarošová, 2000a, s. 147).
- (3) Funkciou frazémy „je vyjadriť hodnotiaco-emocionálny vzťah subjektu ku skutočnosti označenej daným idiómom prostredníctvom obrazne motivovaného odrazu tohto denotátu.“ (Telija, 1988, s. 13; cit. podľa Jarošová, 2000a, s. 144).
- (4) „Frazéma nie je prakticky nikdy iba ‚čistým‘ pomenovaním, ale je jednotkou, ktorá popri pomenovacej funkcii plní aj funkciu hodnotiacu, je jednotkou, ktorá popri vlastných sémantických zložkách vždy vyjadruje aj pragmatické prvky, jednotkou, ktorá ... obsahuje záväzne aj isté konotácie.“ (Mlacek, 1999, s. 127).
- (5) „Ak sme v predchádzajúcom odseku rekapitulovali dosť jednoznačný záver všetkých známych frazeologických koncepcií, že totiž príznakovosť je podmienkou sine qua non, potom možno uvedený predpoklad špecifikovať v tom zmysle, že princíp príznakovosti určuje veľmi výrazne aj náplň a povahu celého frazeologického fondu. Výraznosť tohto jeho vplyvu spočíva predovšetkým v tom, že práve na pozadí jeho aplikácie frazeologický fond zahrnuje iba expresívne výrazy...“ (Mlacek, 2000a, s. 75).
- (6) „Konotácie tu [vo význame frazémy, pozn. M. O.] už nie sú niečím nadstavbovým, ale sa dostávajú do jadra frazeologického významu, sú späté s kategoriálnymi príznakmi celej frazémy. Frazéma nie je jednoduchým pomenovaním, ale je vždy aj hodnotením, vyjadrením. Pravda, toto hodnotenie, vyjadrenie je priamo vo význame frazémy, tvorí špecifiku frazeologického významu oproti lexikálnemu významu slova, je organicky zapojené do ustáleného významu frazémy.“ (Mlacek, 1987a).
- (7) „Podobne ako lexikálny význam aj význam frazém má štruktúrny charakter. Jadro celostného významu frazémy tvorí denotačná zložka, povaha denotácie je však vo frazeológii dosť neurčitá. Medzi najdôležitejšie zložky významu frazémy patria konotačné prvky, ktoré sú vo význame frazémy obligátne. Práve ich privilegované postavenie v štruktúre frazeologického významu podmieňuje istú nekonkrétnosť vecného denotátu frazémy.“ (FT: heslo celostný význam frazémy).
- (8) „Z úhrnu sémantických rysů různého typu konstituujících obě základní složky významu, tj. význam *nocionální* (konceptuální) a *pragmatický* (konotativní, popř. asociativní), má vcelku význam pragmatický, charakteristicky přítomný v celé IF [idiomatike a frazeológii, pozn. M. O.], ve srovnání s poměry v pravidelném jazyce mnohem výraznější zastoupení i v jednotlivém idiomu.“ (Čermák, in: Filipec – Čermák, 1985, s. 192).

- (9) „Frazéma predstavuje obraz so živou zmyslovosťou ... Zmyslový obraz a hodnotové ideály organicky vytvárajú fenomén ‚estetického‘.“ (Miko, 1989, s. 111).
- (10) Frazéologická jednotka „výstižnejšie a pregnantnejšie vyjadruje a hodnotí typické, spravidla ťažšie zachytiteľné životné a ľudské situácie a stavy, ako aj javy vonkajšej skutočnosti, ďalej vlastnosti človeka a vecí, vzťahy, problémy a konanie ľudí, pohnútky, príčiny a následky ľudského konania a pod.“ (Miko a kol., 1989, s. 17).
- (11) „Pritom si ... zachováva táto frazéma [ošklbať niekoho ako hus, pozn. M. O.] v sebe čosi z pôvodnej výpovedno-vyjadrovacej ‚šťavnatosti‘, expresívnosti, má v sebe nádech komickosti, razí z toho negatívny étos aktuálnej výpovede, je v tom niečo z konkrétnosti zobrazenej situácie.“ (Miko, 1989, s. 101).

Expresívnosť pokladáme za významnú súčasť konotačno-pragmatickej zložky (ďalej KPZ) frazémy. Práve v pochopení KPZ spočíva vysvetlenie, prečo je frazéma frazémou. KPZ je spätá s ďalšími procesmi, ktoré súvisia s frazeologizáciou – transponovanosť, anomálnosť, druhotnosť, lexikálno-syntaktický synkretizmus a príznakovosť.

V akom zmysle možno uvažovať o expresívnosti frazeológie? Ako analogická sa ukazuje situácia v okazionalnej lexike. Pri okazionalizmoch sa expresívnosť považuje za graduálnu vlastnosť s poznámkou, že v širšom ponímaní každý okazionalizmus možno hodnotiť aspoň ako implicitne expresívny (bližšie porov. kap. 9.2.1). Podobne ako pri frazémach aj v okazionalizmoch hrá dôležitú úlohu KPZ. Aj pre frazémy platí konštatovanie adresované okazionalizmom: „Okazionalizmy nám umožňujú vyjadriť to, na čo niekedy bežné slová nestačia. Pomocou nich môžeme byť v komunikácii vtipnejší, aktuálnejší, osobnejší, emocionálnejší, empatickejší, ale často aj výstižnejší a úspornejší.“ (Liptáková, 2008, s. 61).

Okrem toho príznakovosť a expresívnosť sa potvrdzuje už v elementárnom poznatku o druhotnosti – frazéma má povahu syntaktickej konštrukcie, ktorá prešla procesom transpozície (citát 1). Prítomnosť evaluatívno-hodnotiacej zložky sa pokladá za kritérium začlenenia medzi frazémy, teda za hraničný signál medzi frazémami a viacslovnými nefrazémami (citáty 2, 3). V citátoch 4 – 8 sa pozornosť upriamuje na skutočnosť, že zatiaľ čo v slove konotácia tvorí istú nadstavbu, ktorá sa navrstvuje na denotáciu, vo frazéme je konotácia integrálnou, neoddeliteľnou súčasťou frazeologického významu. Závaznosť konotácií (v úzkej nadväznosti na sémantickú transpozíciu, ktorá sa realizuje na ploche nadslovného pomenovania) je príznačná pre každú frazeologickú jednotku, a teda aj pre frazeológiu ako celok. Aj v tomto ohľade možno frazému v porovnaní s jednoslovnou lexémou pokladať za príznakovú jazykovú jednotku.

Ako vidno, príznakovosť a z toho vyplývajúca expresívnosť frazémy sa prejavuje komplexne, na viacerých úrovniach súčasne. Súborom týchto vlastností sa frazeologický subsystém odlišuje od nefrazeologického lexikálneho subsystému. Frazeológia predstavuje príznakovú časť lexikálnej zásoby (porov. Mlackov princíp príznakovosti; 1999, s. 131 – 132). Aplikovaním takéhoto prístupu možno za príznakové a expresívne považovať aj jednotky patriace do tzv. kultúrnej frazeológie, pri ktorých sa poukazuje na miernu, tlmenú expresívnosť.¹

Chápanie konotačno-pragmatickej zložky je vo výklade J. Furdíka implicitné. Poznomenáva, že do frazémy *manželský prístav* prináša komponent *prístav* konotačný prvok „miesto pokoja, stálosti“. V niektorých prípadoch konotácia môže úplne prekryť ostatné zložky a pre poznanie významu frazeologickej jednotky je kľúčom práve konotačná zložka;

¹ Porov. znenie hesla *kultúrna frazeológia* v FT: „Vrstva spisovných frazém s miernou, tlmenou expresívnosťou, v ktorých prevažuje aspekt kultivovanosti. Patria sem bežné kultivované frazémy, frazémy z kultúrnej i knižnej sféry, napr. *prispieť drobnou mincou k niečomu*, *byť si s niečím na čistom*, *mať šťastnú ruku*, *nepísaný zákon*, *oddeliť zrnko od pliev*, *rozťat' gordický uzol* a pod.“

porov. napr. jednotku *turecké hospodárstvo* (Furdík, 1994, s. 10). Autor poukazuje na konotáciu, ktorú do frazémy vnášajú jednotlivé komponenty. Konotačno-pragmatická zložka sa však nemusí viazať len na konkrétne komponenty, môže byť takpovediac globálna, význam frazémy nemusí byť konotačne motivovaný jej komponentmi (platí to najmä pre frazeologické zrazy typu *vyčistiť niekomu žalúdok*).

Citáty 9 – 11 bližšie ozrejmuju povahu konotačných zložiek vo význame frazeologických jednotiek. Na tieto poznámky možno nadviazať – trošku uvoľnenejšie a metaforickejšie, ale povaha skúmaného predmetu to azda umožňuje – a zdôrazniť nasledujúce skutočnosti.

KPZ je dôkazom, že človek nie je komunikačný suchár, ale je mu vlastný zmysel pre originálnu a vtipnú skratku, hyperbolu, iróniu, sarkazmus, protirečenie, kontrast či nonsens. Je dôkazom, že človek je bytosť emocionálna, hodnotiaci, s bohatou fantáziou, schopná jazykovo vidieť neviditeľné, spojiť nespojiteľné, bytosť schopná byť neobyčajne nežná, ale aj drsná. Je dôkazom všímavosti človeka, ktorému nie je jedno, čo sa okolo neho deje (porov. kritický vzťah k ľudskému konaniu, poukazovanie na ľudské negatíva²). K uvedeným vlastnostiam ešte môžeme pridať podobné, ktoré najmä v súvislosti s novšou, nie archetypálnou frazeológiou spomína J. Mlacek (2000a, s. 69): nápadnosť, živosť, hravosť, mikovská frapantnosť, humor, esprit, netradičnosť, novosť, neošuchanosť, originálnosť. Z tohto rezultujú frazeologické obrazy založené na viac alebo menej nezvyčajných analógiách. Je preto prirodzené, že vo frazeológii sa odráža aj spôsob ľudského konania, myslenia, cítenia, jeho postoje, morálno-hodnotiace kritériá. Niekoľko príkladov: *hádzat' všetkých do jedného vreca, občas aj motyka vystrelí, mať deravé ruky, robiť z komára somára, byť žabe po oči, mať maslo na hlave, zaryť nosom do zeme, lietať v oblakoch, padnúť niekomu do oka, byť sto rokov za opicami, lízať päty niekomu; veľká ryba, šiesty zmysel, kamaráti z mokrej štvrte, čierne na bielom; sýty hladnému neverí; lož má krátke nohy; dobrý sa vo svete nestradí; i ten najmúdrejší môže schybiť; vajce chce byť múdrejšie ako sliepka; zabudol vôl, že teľaťom bol; hľadiť ako teľa na nové vráta*.

Z toho vyplýva zrejmy antropocentrizmus frazeológie, ktorá denotuje predovšetkým javy, bezprostredne sa spájajúce so životom človeka (porov. Miko, 1989, s. 121). Podľa výskumu M. Sotáka (1989, s. 129) medzi desiatimi najfrekvencovanejšími substantívnymi komponentmi slovenských frazém je sedem somatických komponentov (*oko, hlava, ruka, jazyk, srdce, noha, rozum*); sémantická skupina *časti ľudského tela* je v slovenskej aj v ruskej frazeológii najrozsiahlnejšia (Soták, 1989, s. 157 – 159, 176 – 177). S využitím štatistických údajov na antropocentrizmus na viacerých miestach upozorňuje aj F. Čermák (napr. 2007, s. 365, 395, 451).

Taktiež nie náhodou sa konštatuje, že vo frazémach sú zakódované skúsenosti predchádzajúcich generácií. V tomto zmysle plnia frazémy veľmi dôležitú akumulatívnu funkciu,³ prostredníctvom ktorej možno spoznávať spôsob života, zvyklosti či kultúru predchádzajúcich generácií (frazeológia sa chápe aj ako národná kultúrna hodnota, frazémy sa pokladajú za „kultúrne texty“; Miko, 1989, s. 114). Je preto prirodzené, že o frazeologický fond jazyka (a najmä jeho paremiologickú časť) sa zaujíma nielen lingvistika, ale napr. aj etnológia, kulturológia či história. Pravda, v súčasnosti poznačenej globalizáciou sa takto národne špecifické frazémy tvoria čím ďalej tým menej, aj vo frazeológii sa do popredia dostávajú internacionálne jednotky (Mlacek, 2000a, s. 69).

² Frazeológia sa rodila ako reč problémových situácií (Miko, 1989, s. 114) a vo svojom hodnotiacom aspekte predstavuje predovšetkým kritický vzťah ku konaniu ľudí (ibid., s. 110).

³ „Frazeológiu ako špecifickú oblasť každého prirodzeného jazyka možno nazvať v určitom zmysle aj zhustenými dejinami jazyka a skratkovitými dejinami spoločnosti, pretože zachytáva v jazykovom stvárnení s istým expresívnym postojom život človeka a jeho pohľad na svet v tých najrozmanitejších oblastiach vo všetkých časových etapách vývinu jazyka i spoločnosti.“ (Skladaná, 1993b, s. 50).

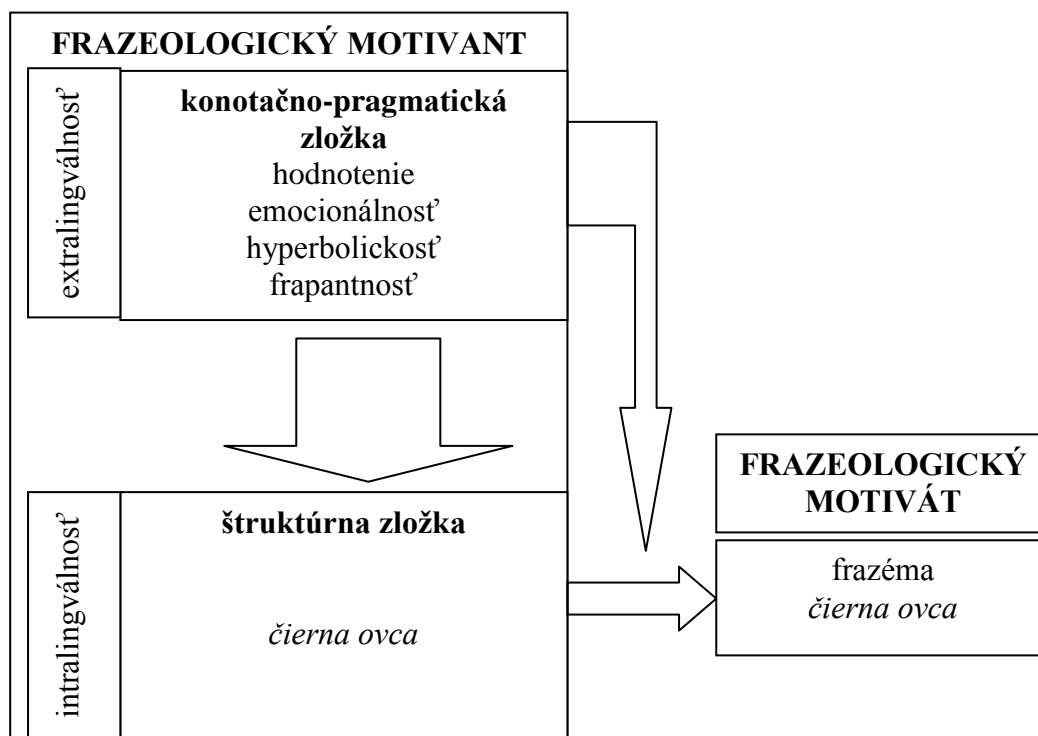
V našom ponímaní má konotačno-pragmatická zložka a expresivita frazémy komplexný ráz, konštituuje sa v procese frazeologizácie a zároveň tento proces determinuje, riadi. KPZ zásadným spôsobom vplyva na jazykovo-štruktúrny i komunikačný status frazémy a prekrýva jej štruktúrnu i denotačnú zložku. KPZ je najviac „zodpovedná“ za to, že frazéma je frazémou, špecifickým výsledkom „alchýmie“ rozlične, iracionálno-racionálne motivovaných asociácií v ľudskej mysli (porov. Dolník, 2007), jazykovou jednotkou „z mäsa a kostí“, a zrejme najväčšmi zo všetkých typov lexém „smrdí človečinou“.

d) Frazeologický motivant

Keď sa po predchádzajúcom výklade vrátime k otázke, čo tvorí frazeologický motivant, konštatujeme, že:

- (a) frazeologický motivant je komplexná a viacrovinná entita;
 - (b) zahrnuje v sebe jednak intralingválnu dimenziu, ktorú tvorí štruktúrna zložka, jednak extralingválnu či paralingválnu dimenziu, ktorú tvorí konotačno-pragmatická zložka (z tohto dôvodu frazeologickú motiváciu zaraďujeme medzi intralingválno-extralingválne typy lexikálnej motivácie, kap. 1.2.8);
 - (c) jazykovoštruktúrnou časťou frazeologického motivantu tvorí „podkladová“ syntaktická konštrukcia (genetický prototyp frazémy, porov. Ďurčo, 1989, s. 34), ktorá je „vnútornou formou“ frazémy;
 - (d) konotačno-pragmatická zložka saturuje kategórie ako hodnotenie, emocionálnosť, frapantnosť, šľavnosť, zemitosť, živosť, fantazijnosť, hyperbolickosť a pod., teda kategórie, prostredníctvom ktorých sa do frazeologického znaku „vkladá“ človek;
 - (e) extralingválna dimenzia v podobe konotačno-pragmatickej zložky je dominantná, určuje spôsob frazeologizácie a funkčnej frazeologickej separácie.
- Uvedené skutočnosti možno schematicky znázorniť takto:

Schéma 18. Frazeologická motivácia



Konštatovali sme, že frazéma je komplexnou lexikálnou jednotkou so špecifickým jazykovoštruktúrnym a komunikačno-funkčným statusom, za ktorý je zodpovedná konotačno-pragmatická časť frazeologického motivantu. Túto skutočnosť budeme demonštrovať na príklade frazémy *čierna ovca*.

Formálno-gramatická frazeologizácia sa v tejto jednotke uskutočnila tak, že pôvodom samostatné slová v syntagmatickom vzťahu subordinácie si svoju „tvár“ i vzájomný vzťah zachovávajú aj vo frazéme; ide o konštrukciu *zhodný atribút + substantívum*. Z morfológického hľadiska transponovanosť a tvarovosť sa prejavujú v tom, že táto frazéma sa vyskytuje zväčša v singulári, nemožno však uvažovať o úplnej redukcii na singulárovú subparadigmu, pretože bez narušenia frazeologickej normy sa využíva aj plurál.⁴

Na obsahovej úrovni sa frazeologizácia uskutočňuje tak, že pôvodné významy oboch komponentov („*majúci farbu ako uhlie*“ + „*druh domáceho zvierata*“) sa neutralizujú pod vplyvom konotačno-pragmatickej zložky. Tá zohráva nezastupiteľnú úlohu pri vzniku frazémy, pri konštituovaní jej významu i pragmatickej hodnoty, teda vtedy – obrazne povedané, keď sa rozhoduje o spôsobe tímovej spolupráce komponentov frazémy, o spôsobe sémantickej transpozície. V spolupôsobení významov fundujúcich slov a konotačných impulzov vzniká nová sémantická kvalita. Vo frazéme sa potom realizuje „neočakávaný“, „prekvapujúci“, anomálny, idiomatický vzťah medzi formou *čierna ovca* a významom „negatívny, opovrhovaný člen nejakého spoločenstva“. Sémantická transpozícia v tomto prípade sa spája so zánikom pôvodného denotačného vzťahu: *čierna ovca* nie je ani ovca, ani čierna. Konotačno-pragmatická zložka sa opätovne realizuje v komunikačnom procese pri každom kódovaní a dekódovaní formy *čierna ovca* ako frazémy, keďže je integrálnou súčasťou tejto jednotky.

e) Chápanie frazeologickej motivácie

V čom sa odlišuje predkladané ponímanie frazeologickej motivácie od doterajšieho konceptu motivácie vo frazeológii? Vo frazeológii je bežné také chápanie motivovanosti, ktorého podstatou je porovnávanie sémantiky komponentov (resp. vnútornej formy frazémy) a sémantiky frazémy;⁵ poukazuje sa na koreláciu medzi stupňom obraznosti a jasnosťou motivovanosti. Na tomto aspekte je založená klasická vinogradovovská sémantická klasifikácia. E. Kučerová (1974, s. 23) poznamenáva, že „motivovanosť frazeologizmu je pre jeho správne použitie irelevantná“. Podľa J. Machača (1967, s. 142) lexémy typu *modrá punčocha*, *zelený anton*, *mit za lubem*, *nechat na holičkách* majú synchronne zastretú motiváciu. Chápanie motivovanosti frazém v zmysle obraznosti je viditeľné aj v štúdiu J. Mlacek – pri konfrontácii slovenských a srbochorvátskych frazém autorovi ide o „sledovanie ich obraznosti a všeobecnejšie ich motivovanosti“ (Mlacek, 1992b, s. 375); ďalej uvažuje o motivovanosti ich obrazu.⁶ Takto chápanú motivovanosť F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 191) pokladá nanajvýš za čiastočnú (spomína dekonkretizáciu, deanimalizáciu, antropomorfizáciu), majúcu len rámcový charakter, pretože súvisí s tematizáciou komponentov a na konkrétny frazeologický význam nemá vplyv. Na inom mieste autor hovorí o (pravidelne) nemotivovanom význame, ktorý nemožno spätne dekomponovať na vstupné významy komponentov (Filipec – Čermák, 1985, s. 190).

⁴ Príklady na sg.: *Obdobie vlády 1994 – 1998 totiž objektívne prinieslo Slovensku postavenie čiernej ovce v celom stredoeurópskom regióne. – Investičná a rozvojová banka je našou prvou a zatiaľ jedinou čiernou ovcou v našom bankovom sektore, ktorej finančné zdravie podlomilo nekvalitné úverové portfólio*. Príklad na pl.: *Občania môžu nahlásiť čierne ovce v radoch polície*.

⁵ Porov. formuláciu: „Vzťah medzi vnútornou formou a významom FJ, ktorý je sprostredkovaný cez jej obraznosť, by bolo možné označiť za motivovanosť FJ.“ (Đurčo, 1989, s. 34).

⁶ Autor vymedzuje aj typ ekvivalentných frazém, „pri ktorých sa z hľadiska ich motivovanosti prejavujú evidentné zhody, paralely, ale zároveň aj isté rozdiely, posuny v ich obraze“ (Mlacek, 1992b, s. 379).

Modifikovane predstavuje pojem motivácie a demotivácie frazém Ľ. Kralčák (1993). Demotivácia v jeho ponímaní je druhou etapou frazeologizačného procesu, keď frazéma stráca pôvodnú obraznosť (motivovanosť, dvojplánovosť) v dôsledku zániku súvislostí medzi primárnym (doslovným) a frazeologickým významom.⁷

Všetky uvedené prístupy interpretujeme tak, že sa v nich o motivovanosti uvažuje v zmysle štruktúrnej zložky, ktorá sa týka vzťahu frazémy k motivujúcej syntaktickej konštrukcii a cez ňu sa týka vzťahu frazémy k svojim komponentom (často sa hovorí o demotivácii, resp. desémantizácii slova po vstupe do frazémy). Ako sme viackrát zdôraznili, v našom ponímaní podstata frazeologickej motivácie spočíva inde – v trojjedinom spojení syntaktickej, sémantickej a expresívnej motivácie, pričom dominantnú funkciu má KPZ, ktorá determinuje ostatné zložky, a teda aj zložku štruktúrnu (spôsob sémantickej transpozície) a denotačnú. Frazeologickú motivovanosť teda posudzujeme bez ohľadu na štruktúrnu zložku, na mieru (sémantickej) korelácie medzi komponentmi a frazémou. Práve naopak, konštatujeme, že vzťah medzi komponentmi a frazémou riadi KPZ. Podobne možno interpretovať aj poznámku J. Mlacek, v ktorej sa taktiež poukazuje na vzťah medzi štruktúrnou a konotačno-pragmatickou zložkou: „...rozdiely pri zastúpení istých komponentov môžu byť východiskom pre evidentne odlišné konotácie a práve tie sú dôležitou zložkou celkovej významovej výstavby frazémy.“ (Mlacek, 1992b, s. 381). Z nášho pohľadu rozdiely v zastúpení jednotlivých komponentov vyplývajú z pôsobenia KPZ.

V súlade s uvedeným výkladom interpretujeme aj dve konštatovania J. Furdíka (1994, s. 11, 12): (1) „oslabenie denotačnej a štruktúrnej zložky motivačného komponentu frazémy je podstatným krokom k demotivácii celej frazémy“; (2) „frazémy väčšmi podliehajú demotivácii ako derivatémy“. O demotivácii celej frazémy tu možno uvažovať len cez prizmu štruktúrnej a denotačnej zložky (ktoré autor v citovanej formulácii aj spomína). Podľa nášho názoru treba zdôrazniť, že frazeologická motivácia sa týmto spôsobom neoslabuje ani nestráca, práve naopak, posilňuje sa, potvrdzuje svoj status. Z toho vyplýva aj skutočnosť, že frazeologická motivácia nie je v priamom vzťahu k štruktúrnej motivácii (teda vlastne k štruktúrnej dimenzii frazeológie), ale opačne, štruktúrna motivácia závisí predovšetkým od KPZ. Z hľadiska frazeologickej motivácie je teda dôležité dekodovať konotačno-pragmatickú dimenziu. Podstata frazeologickej kompetencie spočíva v tom, že používateľ si osvojí „frazeologický kľúč“, princíp synchrónneho fungovania frazeologickej motivácie konkrétnej frazémy.

⁷ V tomto kontexte sa rozlišujú dve skupiny neobrazných demotivovaných frazém: 1) obraznosť sa stráca v dôsledku nevýrazného, okrajového prekryvovania usúvzťažnených významov alebo v dôsledku utvárania netypických, ťažko identifikovateľných súvislostí (napr. *vytrieť niekomu kocúra, byť z niečoho jeleň*); 2) obraznosť sa stráca v dôsledku ustúpenia niektorého komponentu z aktívnej slovnej zásoby (napr. *mať na rováš, byť v pomykove*) (Kralčák, 1993, s. 230 – 231).

Sémantická klasifikácia frazém – podľa miery sémantickej transpozíčnosti

1. Frazelogické zrasty. Ich význam nie je nijako naznačený významami jednotlivých komponentov. Miera sémantickej transpozície je pri týchto typoch frazém najvyššia: *hádzať hrach na stenu, mať maslo na hlave, hnať vodu na mlyn*.

2. Frazelogické celky. Ich význam iba sprostredkované súvisí s významom jednotlivých zložiek; existujú v nich komponenty, z ktorých sa prenesením celkového významu dostáva význam celej frazémy. Miera sémantickej transpozície je pri frazeologických celkoch nižšia než pri zrastoch: *ťahať za jeden povraz, prísť o hlavu, držať jazyk za zubami, vysoko rúbať*.

3. Frazelogické spojenia. V tomto type má jeden člen tzv. frazeologicky viazaný význam a ostatné členy majú svoj pôvodný lexikálny význam: *mokrý ako myš, slepá ulička*.

Uvedené tri skupiny predstavujú tri body na kontinuálnej škále.

Tvary a tváre frazém alebo formálno-štruktúrna a languovo-parolová klasifikácia frazém

Tvary frazém – konštrukčné podoby frazém

1) Frazémy so stavbou syntagmy

Substantívne: *vo dne v noci, zubami nechtami, hlava-nehlava, labutia pieseň, Achillova päta, krokodílie slzy, modrá krv, na staré kolená, o dušu spasenú, hra s ohňom, koleso dejín, skok do neznáma, z prípadu na prípad, všetci do jedného, chlap ako hora, chudý ako trieska, múdry ako Šalamún, zlatý klinec večera, sedem egyptských rán, zlatá stredná cesta*

Slovesné: *balíť kufre, robiť drahoty, streliť capa, preťať gordický uzol, hľadať včerajší deň, priložiť ruku k dielu, sľubovať hory-doly, drať niekoho z kože; chodiť v čiernom, čítať medzi riadkami, trvať na svojom; hľadiť nosom do zeme, dostať sa z dažďa pod odkvap, dať hlavy dokopy, schovať meč do pošvy, nemať všetkých doma*

2) Frazémy so stavbou vety a súvetia

Šaty robia človeka. – Karta sa obrátila. – Sláva mu stúpila do hlavy. – I vlk sa nasýtil i baran zostal celý. – Reči sa vravia, (a) chlieb sa je. – Ešte vlka nezabili, už na jeho kožu pili. – Povedala Beta Bete, už je to po celom svete. – Zide z očí, zide z mysle. – S čertom líha, s diablom vstáva. – Jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať. – Deväť remesiel, (a) desiata bieda (psota). – Čo sa vlečie, neutečie. – Aká matka, taká Katka. – Vie, odkiaľ vietor fúka. – Kláje, až sa hory zelenajú. – Aj keď sa na hlavu postavíš, ... – Keď prišlo na lámanie chleba, Ešte veľa vody pretečie, ... – Ohýbaj ma mamko, – Kto má dcéru, má rodinu, kto má syna, má cudzinu.

3) Minimálne frazémy

Viacslovné jednotky s nesyntagmatickou výstavbou.

Predložka + substantívum: *bez fanfár, po meči, po praslici, poza bučky, bez debaty, za dievčata, do nohy, na truc, od Adama, na dúšok*

Častica + substantívum: *ani krok, ani chýru, až hrôza*

Častica + predložka + substantívum: *ani za svet, ani za hrst', ano po masle, ani o piad', ako na pokušenie, ani za mak*

Predložka + adjektívum: *po dobrom, po zlom, po novom, po starom, po vašom*

Častica + príslovka: *ako naschvál, ako náročky, ako naprotiveň*

4) Subfrazémy

Viacslovné frazémy obsahujúce len neplnovýznamové komponenty.

výpovedné: *len aby, že či, veď hej, veď preto, no veď hej, no zbohom, no nazdar, ale-ale,*

sprevádzajúce/komentujúce: *ako áno, ako nie*

5) Jednoslovné frazémy

Jadrový komponent (sloveso) v prenesenom význame plus frazeologizovaná väzba. Frazeeologizovaná je povaha spojenia: *chodiť s niekým, vystreliť si z niekoho, vykývať s niekým, prihrať niekomu niečo, začať si s niekým, zavarit' niekomu, zotrieť niekoho, podkúriť niekomu*

6) Frazeeologizované konštrukcie

Ustálenosť modelu, obraznosť, intenzifikácia. Napr.:

model **ako X, tak X** (X = sloveso v 3. os. sg.): *ako číta, tak číta* (=stále číta); *ako hovorí, tak hovorí* (=stále hovorí); *ako drieme, tak drieme* (=stále drieme)

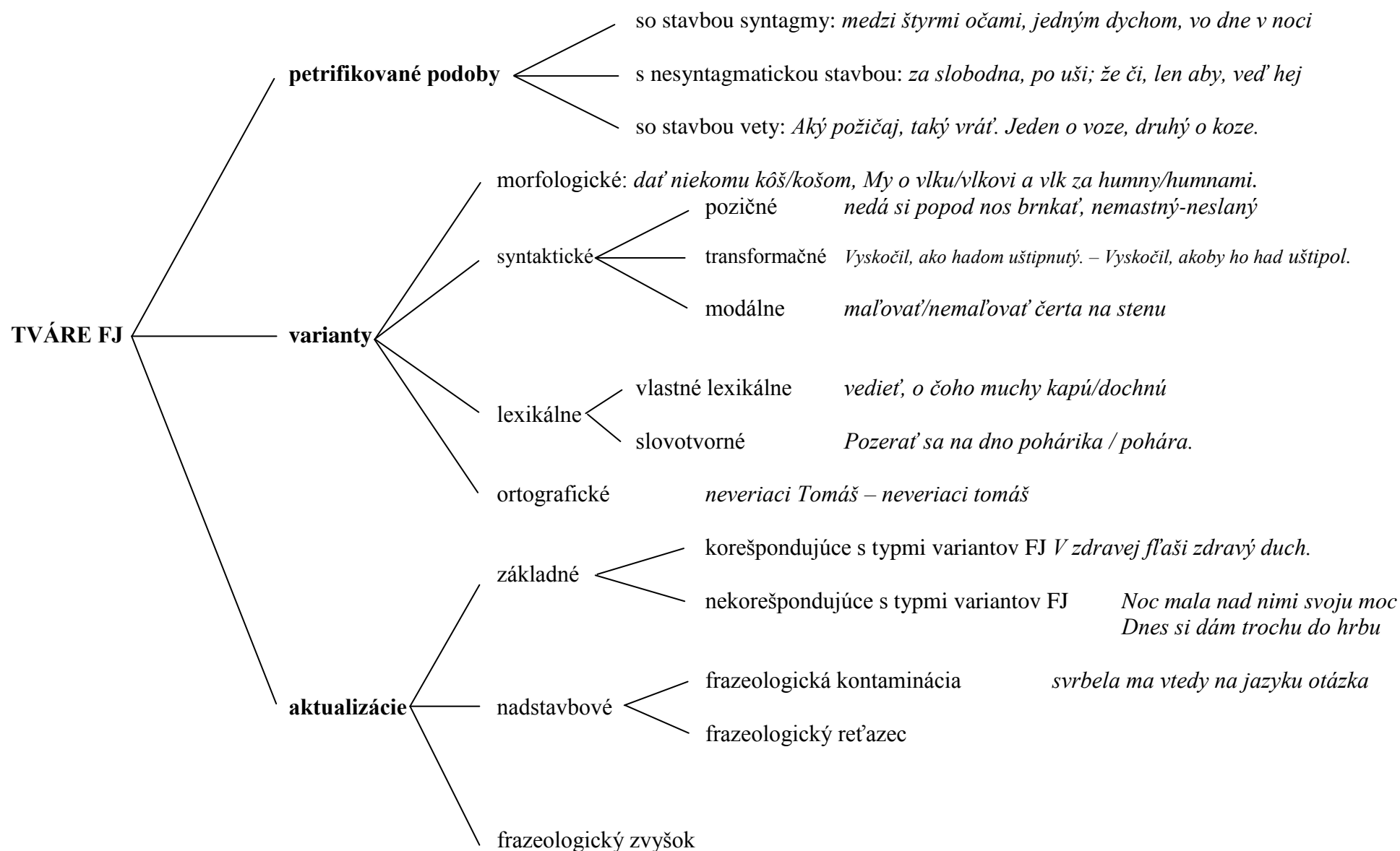
model **X sem, X tam** (X = substantívum v N. sg.): *riaditeľ sem, riaditeľ tam...* (=to, že je riaditeľ, ešte nič neznamená); *dekan sem, dekan tam; prezident sem, prezident tam*

model **čo X, to X** (X = sloveso v 3. os. sg.): *čo číta, to číta*

model **X Y** (X = sloveso v neurčitku, Y = to isté sloveso v 3. os. sg.): *čítať číta, ale...*

Tváre frazém – realizácie frazém v texte (parole)

- 1) Petrifikované podoby frazém
- 2) Varianty frazém
- 3) Aktualizácie frazém



Tváre frazém – vysvetlenie pojmov

1. PETRIFIKOVANÉ PODOBY FRAZÉM. Prvou skupinou tváří frazém sú petrifikované podoby, teda také, ktoré nepripúšťajú žiadne variácie. Daná frazéma sa vo všetkých kontextoch vyskytuje len v jednej a tej istej podobe.

2. VARIANTY FRAZÉM sú dve alebo viaceré formy, ktoré majú rovnaký ustálený význam, vychádzajú z rovnakej alebo paralelnej obraznosti, sú konštrukčne relatívne blízke a sama premenlivosť, variantnosť je ustálená, uzuálna. Rozoznávame jednoduché a komplexné typy; pri jednoduchých typoch ide o premenlivosť jednej zložky a pri komplexných typoch o premenlivosť viacerých zložiek. Jednotlivé typy variantov frazém sa vymedzujú podľa toho, na akej jazykovej rovine sa variantnosť frazém uskutočňuje; rozlišuje sa morfológická, syntaktická, lexikálna a ortografická variantnosť.

Na **morfológickej úrovni** treba rozlišovať **varianty** a **variácie**. Varianty sa týkajú dvoch morfológických podôb komponentu frazém (*My o vlku a vlk za humny. / My o vlkovi a vlk za humnami.*). Variácie frazémy sú paradigmatické formy flektívneho komponentu frazémy v závislosti od kontextu: základná podoba frazémy *mať niečo za lubom* môže mať takéto variácie: *mám/máš/má/máme/máte/majú/mal som/mal si/mal ... niečo za lubom.*

Na **syntaktickej úrovni** rozoznávame: **pozičné varianty** dané možnosťou rôznej slovoslednej realizácie frazémy: *nemastný-neslaný* i *neslaný-nemastný*. **Transformačné varianty** dané rozličnou tvarom syntaktickej konštrukcie: *Kuť železo za horúca. – Kuť železo, kým je horúce.*). **Modálne varianty** sa uplatňujú iba pri frazémach s formou slovesnej syntagmy, resp. s vetnou a súvetnou štruktúrou. Ide o možnosť použiť slovesný komponent v kladnej i zápornej podobe (*maľovať – nemaľovať čerta na stenu*).

Lexikálna variantnosť je najbohatším typom frazeologickej variantnosti. Pri **vlastných lexikálnych variantoch** ide zamieňanie komponentov najmä na základe paradigmatického vzťahu; napr. synonymia (*brucho – žalúdok* ako komponenty frazémy: *cigáni mu v bruchu vyhrávajú – cigáni mu v žalúdku vyhrávajú*), hyperonymia a hyponymia (*telo – chrbát: mráz jej behá po tele – mráz jej behá po chrbte*), príslušnosť do istého sémantického subsystému (*ruža – pivónia: červený ako ruža – červený ako pivónia*), metonymické vzťahy (*krk – golier: prišit' niekomu za krk – prišit' niekomu za golier*). Pri **slovotvornej variantnosti** sú zamieňané komponenty vo vzťahu slovotvornej motivácie: napr. *pozerať sa na dno pohárika – pozerať sa na dno pohára; vyvaľovať na niekoho oči – vyvaľovať na niekoho očiská – vyvaľovať na niekoho okále.*

Vlastné lexikálne varianty však treba odlišiť od frazeologickej synonymie. Za lexikálne varianty *jednej* frazémy sa považujú také viacslovné komplexy, ktoré vychádzajú z rovnakej alebo blízkej sémantickej transpozície (obraznosti); za frazeologické synonymá (teda *dve* frazémy s podobným významom) sa pokladajú viacslovné komplexy, ktoré sa zakladajú na odlišnej sémantickej transpozícii. Porov. lexikálne varianty frazém *vedieť, o čoho muchy kapú* – *vedieť, o čoho muchy dochnú; bežať ako bez rozumu* – *bežať ako bez hlavy, vyprášiť niekomu kožuch* – *vyprášiť niekomu nohavice*; frazeologické synonymá: *vyprášiť niekomu kožuch* – *dať niekomu lieskovej masti* – *pomastiť niekomu kríže/chrbát* – *napraviť niekomu ciferník/fasádu.*

Pri lexikálnych variantoch možno spomenúť jav, ktorý sa nazýva **frazeologická séria**. Ide o viacero frazém, ktoré majú rozličné lexikálne zloženie, ale rovnakú syntaktickú stavbu a sú tvorené na základe nejakého vzoru, napr. podľa frazémy *Aká matka, taká Katka*. možno

podľa schémy „**Aký/-á/-é X, taký/-á/-é Y.**“ utvoriť frazeologickú sériu *Aký učiteľ, takí žiaci.* – *Aký šéf, takí zamestnanci.* – *Aký výkon, taká odmena.* – *Aký kuchár, taký obed.* a pod.

Môžeme rozlíšiť **jednoduché a komplexné typy variantnosti**. Pri jednoduchých typoch ide o premenlivosť jednej zložky (napr. *v konečnom dôsledku* – *v konečných dôsledkoch*: morfológická variantnosť [protiklad sg./pl.]); pri komplexných typoch ide o premenlivosť viacerých zložiek (*byť pri peniazoch* – *byť pri groši*: lexikálna + morfológická variantnosť [protiklad sg./pl.]).

3. AKTUALIZÁCIE FRAZÉM sú také podoby FJ, ktoré vznikli na základe neužúalného (individuálneho, subjektívneho) zásahu, ide o neužúalnú premenlivosť frazémy. Varianty a aktualizácie frazém sa odlišujú práve užúalnosťou, ustálenosťou: **varianty sú ustálené, užúalné a aktualizácie sú neužúalné, individuálne zásahy do formálno-sémantickej štruktúry frazém**. Pri aktualizáciách frazém možno uvažovať o synergetickej interakcii frazeologickej, syntaktickej a individualizačnej motivácie.

Pravda, ak máme hovoriť o aktualizácii frazémy, musí sa zachovať aspoň nejaký signál pôvodnej frazeologickej jednotky, čím sa demonštruje, aká frazéma bola vlastne aktualizovaná. Vzťah medzi protofrazémou (pôvodnou frazémou) a jej aktualizáciou sa musí zachovať, napr: *v zdravej fľaši zdravý duch* ← *v zdravom tele zdravý duch*. Možno vymedziť tieto typy frazeologických aktualizácií.

3.1 Základné (vlastné) aktualizácie sú také neužúalné realizácie FJ, pri ktorých sa uchováva celková tvarovosť východiskovej jednotky, ale zároveň sa na niektorých rovinách jej výstavby uskutočňuje individuálny zásah znamenajúci posun v sémantických alebo pragmatických vlastnostiach tejto jednotky. Takýmto spôsobom sa narúšajú sémantické hodnoty a dispozičnosť vlastnej frazémy; podstatou aktualizácie je teda resémantizácia, zmena významovej hodnoty frazémy a často „oprášenie“ pôvodného významu niektorých alebo všetkých komponentov frazémy. Vlastné aktualizácie možno rozdeliť na (a) korešpondujúce a (b) nekorešpondujúce s typmi variantov frazém.

Pri aktualizáciách, ktoré **korešpondujú s typmi variantov frazém**, teda uvažujeme o morfológických, syntaktických a lexikálnych aktualizáciách. Najčastejšie sa však vyskytujú aktualizácie založené na výmene slovných komponentov (teda lexikálne aktualizácie): *kvapka kvapke oko nevykole; zo štátneho krv netečie; Centrum – od A po železo*; porov. aj príklady na tzv. paronymickú aktualizáciu: *Iba kyslík vie, včera som tu vyrážal plyn plynom.* – *Krt cez rozpočet záhrad.*

Pri aktualizáciách, ktoré **nekorešpondujú s typmi variantov frazém**, ide o prípady, keď sa do ustáleného zloženia frazémy vložia nejaké slová z kontextu, alebo sa ustálené spojenie rozšíri o nejaké slová. Aj tieto aktualizácie znamenajú zásah do sémantiky prototypovej podoby frazémy. Ak do prototypovej frazémy pridáme ďalšie lexikálne prvky, ktoré menia význam výsledného slovného spojenia, hovoríme o **adičnom type** (adícia = pridanie): napr. *Noc má medzi nami svoju moc* (pôvodný význam protofrazémy *noc má svoju moc* obohatený o erotické konotácie); *Ráno jej začnú vyhadzovať na oči hlinu* (obraz pochovávaní); *Trepe dve na tri, ba aj na štyri*. Ak prototypovú frazému aktualizujeme len významovo bez zreteľného zásahu do jej formálnej štruktúry, hovoríme o **sémantickom type**; aktualizácia sa uskutočňuje len na významovej úrovni: *Dnes si dám do hrbu!* (o ľave); *Vo dne v noci si to trúbi do hlavy* (o aute).

3.2 Nadstavbové aktualizácie sú zmeny ako výsledok kontaktu alebo skríženia dvoch frazém. Pri podtype, ktorý nazývame **frazeologická kontaminácia**, sa vyskytujú znaky dvoch osobitných frazém: *Susedia chceli, aby im bez práce padali do úst koláče.* ← *Bez práce nie sú*

koláče. + Nikomu nepadajú do úst pečené holuby. Pri ďalšom podtype, ktorý nazývame **frazeologický reťazec**, sa celá sekvencia textu vyjadruje pomocou presahu dvoch, alebo aj viacerých frazém (deje sa tak najmä v umeleckých textoch): *Pri každom múre neprebiješ varujúce hlavy,/ ochotné prebiť tie, čo chceli aj nehlavou. – Pritom bolo zrejmé, že bez vetra sa ani lístok nepohne a v A mužstve sa tých lístov pohlo neúrekom. Nemálo ich prišlo aj na sekretariát Slovana.*

3.3 Frazeologický zvyšok alebo aktualizácie založené na deštrukcii frazémy.

Frazéma sa nerealizuje ako celok, ale iba nejaká jej zložka (často jediné slovo z celého spojenia, ktoré tvorí spomínaný frazeologický zvyšok).

Nebolo jej.

Nikde.

Ani zrnko.

Ani atóm.

Marušku sme okašľali.

Solili sme zlatom.

(Štrasser; alúzia na frazeologizovaný rozprávkový výraz *soľ nad zlato*)